

A „pazarló civilizáció” alkonya

Marcuse még azt hihette: a polgári rend — a fogyasztói javak elképesztő bőségével — minden ellene irányuló elégedetlenséget integrálni képes; ezért a társadalmon kívül rekedt elemeknek (elsősorban a tanulatlan színes bőrűeknek), valamint a társadalomba még be nem illeszkedett, türelmetlen fiataloknak addig kell provokálniuk a fennálló rendszert, amíg az lemond „látszat-demokratizmusáról”, és terrorintézkedésekre szánja el magát. A terror, úgymond, megérleli majd a forradalmat...

A hatvanas években Los Angelesben, Chicagóban és másutt kitört néger-lázadások, az ultraradikális *Fekete Párducok* és a *Weatherman* fellépése, a Kaliforniából (a polgári jólét fellegvárából) kiindult főiskolás mozgalom, mely az 1968. májusi diákfelkelésben érte el tetőfokát, szinte igazolni látszottak a marcusei képletet. De ez csak rövid ideig tartó, afféle filozófiai pünkösdi királyság volt. A kontesztáció helyét ugyanis csakhamar kiábrándulás foglalta el. A diákmozgalom, minthogy nem tudott szervesen hozzákapcsolódni a forradalmi munkásmozgalomhoz, elsekélyesedett, a „fű” (kábitószér)- és porno-kalmárok szabad vadászterületévé vált, a pop-énekesek forradalmi dalok helyett vallásos-misztikus kantátákat kezdtek dalolni. A színes bőrűeknek csak kis része (például az Angela Davis vezette kaliforniai néger ellenállócsoport) találta meg az utat az Egyesült Államok kommunista pártja felé.

De azért korai lett volna a fogyasztói társadalomnak az elégedetlenség fölött aratott diadalát ünnepelni. A rendszernek mindenekeelőtt nem sikerült felülkerekednie a társadalmi struktúrák radikális megváltoztatására törekvő forradalmi munkásmozgalmon, s ugyanakkor, integrálva a lázadó fiatalok egy részét, ennek az integrációnak maguk a régi struktúrák adták meg az árát. Az elégedetlenség, pontosabban: az újszerűség, a másféleség bekerült az *establishment* falai közé, és ettől kezdve a fogyasztói társadalom fogékonyabb lett az „új”, például a tudományellenesség vagy az ún. „irracionális tapasztalat” iránt.

Az elit meg az underground

Az ugyancsak „belülről” indult környezetharc a kontesztáció egyik eredményes, új formájának bizonyult, amely csakhamar betöltötte az atombombaellenes mozgalom felbomlása nyomán keletkezett űrt. Ennek az új mozgalomnak bősége-sen volt miből táplálkoznia: a levegő, a folyóvizek, a tavak és a tengerek szennyeződtek, növekedett a zajártalom, az életritmus szüntelenül gyorsult.

De a környezetvédő mozgalom lényegében jól megfér a rendszeren belül. Korántsem attól kellett tartani, hogy a föld alá szorul, és csatlakozik a hamu alatt tovább parázsló *underground*hoz (az új-baloldali föld alatti mozgalomhoz), hanem ellenkezőleg, hogy előkelően elkülönülő elit-mozgalommá női ki magát. A kert- és elővárosok jómódú lakosai például csak úgy védhették meg környezetük tisztaságát, ha megakadályozták a környék (többnyire színes bőrű) szegényeit, hogy rájuk telepedjenek. Nem egy esetben környezetvédelem címén kiváltságokat védtek. Az a réteg, amely már elérte a jólét bizonyos fokát, nem volt hajlandó kiváltságain mással osztozkodni, vagy hagyni, hogy azok „felhiguljanak” és „eltömegesedjenek”.

Részint a környezetvédő elit és talán még inkább ennek alkalmi útítársa: az *ellenkultúra* hatására, az *establishment* — amely, mint mondtuk, szemmel láthatóan fogékonyabb lett az új iránt — hajlandónak mutatkozott lemondani az olyan, békés célokat szolgáló tudományos-technológiai programok megvalósításáról, amilyen az új atomerőművek létesítése vagy az új erőforrások felkutatása.

Ezt a fogékonyt ma sokan történelmi hibának bélyegzik. Hiszen napjaink monopolkapitalizmusa éppen annak köszönhetette a nietzschei és spengleri borúlátás fölött aratott átmeneti diadalát, hogy sikerült „üstökön ragadnia” és „nyeregbe törnie” a modern tudományt, megteremtve egyúttal azt az „intellektuális technológiát”, amely reménye szerint alkalmas volt a tőkés rendszer anarchikus és ellenőrizetlen fejlődési szakaszának meghaladására. Erre az intellektuális technológiára várt volna az a feladat is, hogy ésszerű-tudományos alapot kölcsönözön a meglévő struktúráknak.

Elveszett paradicsom?

A tudományos kutatás ideiglenes visszaszorítása ellenére az árubőség tovább nőtt. Presztízsokból a szándékosan rövid időre gyártott használati cikkektől még pazarlás árán is nehéz volt megszabadulni. A közgazdászok olyan paradoxonnal kerültek szembe, melyre hiába kerestek választ a klasszikus gazdaságtudományban. Régebben azt hitték: egyedül az ínség a társadalmi elégedetlenség forrása. Napjainkban kiderült, hogy egyes kulcsárúk — például a gépkocsik — bősége és olcsósága is elégedetlenséget okozhat.

Az anyagi javak bősége ugyanis korántsem vonta önműködően maga után az élet olyan minőségi elemeinek megjavulását, amilyen például a közlekedés biztonsága és zavartalansága, a levegő tisztasága, a közegészség, a közbiztonság, az oktatás minősége, az öregekről való — nem pusztán anyagi jellegű — gondoskodás, a gyermeknevelés, a közügyekbe való beeszlés, a magánélet nyugalma és az emberi kreativitás alkotó társadalmi felhasználása.

Sőt mi több, Emma Rothschild könyvéből (*Paradise Lost: the Decline of the Auto-Industrial Age* — *Elveszett paradicsom: az autóiipari korszak alkonya* — New York, 1973) arról értesülünk, hogy az autóiipar egykori klasszikus és joggal korszakalkotónak tekintett újítása: a szerelő-futószalag is kezd már elévülni.

Mindez, sok egyébvel együtt, hozzájárult ahhoz, hogy a nyugati polgár elbizonytalanodjék, és megkérdőjelezze saját régebbi életcéljait. Ha az élet minősége csakugyan nem egyedül a piaci termékekben, a Fordot felváltó Buick vagy Lincoln kocsiban, a termosztátban és az önműködő elektromos cipőfényesítő kefében lehet fel, akkor mi az élet minősége?

A növekedés határai

Az elbizonytalanodást és a korábbi életcélok megkérdőjelezését lényegében csak egy lépés választotta el a ZGN — zérus gazdasági növekedés — sürgető szükségességének megfogalmazásától. Erre a lépésre, amely halomra döntött minden régebbi elgondolást, a *Római Klub* — több vezető nyugati gyáriparos, bankember, politikus és tudós magánjellegű társasága — megbízásából Dennis Meadows, a Massachusetts Institute of Technology fiatal közgazdász-professzora és munkacsoportja vállalkozott. (Lásd a *Korunk* 1972. 11. számát.) A rövid idő alatt tucatnyi nyelvre lefordított és világszerte milliós példányszámban forgalomba hozott *Meadows-jelentés* (*The Limits to Growth* — *A növekedés határai* — 1972) arról igyekezett meggyőzni olvasóit, hogy a sokat tömjénezett fogyasztói társadalom, vagy ahogy John Kenneth Galbraith nevezi: a „pazarló civilizáció“ napja örökre leáldozott. S ez nem holmi bús próféták rémlátomása, hanem számítógépek graifkonjai által kimutatott kegyetlen valóság.

Összegezzük röviden, hogy mit tartalmaz a jelentés. Az utóbbi évek exponenciális növekedési ütemét alapul véve Meadowsék egyszerű extrapolációval arra a következtetésre jutottak, hogy az ipari termelés 2000-ig nyolcszorosára, az energiafogyasztás pedig tizenhatszorosára nő, s a lakosság száma eléri a 7 milliárdot. Nem kétséges — állapítja meg a MIT kutatócsoportja —, hogy mind a Föld energia-készlete és nyersanyagtartalékai, a megművelhető szántóföld terjedelme, a levegő, a víz meg a talaj szennyezéstűrőse, mind pedig az ember biológiai alkalmazkodóképessége végesek. Így például jelenlegi legfontosabb energiakészleteink közül a biztos kőolaj- és földgáztartalékok legfeljebb 30-40 éven belül kimerülnek, de még a legoptimistább számítások szerinti *reménybeli* készletek (amelyek a bitumenes palában, az iszap-vulkánokban, az óceánok üledékes kőzetrétegeiben stb. rejtőznek) sem fedeznék 100 évnél hosszabb időre a szükségleteket, még akkor sem, ha a kőolaj- és földgázfogyasztás 1980 után nem emelkednék tovább.

Ami a Föld ércartalékait és fémkészleteit illeti, ezek a fogyasztás jelenlegi ütemében még mintegy száz évig elegendők. Egy évszázadnál hosszabb időre szóló biztos tartalékokkal mindössze 6 fémből (alumínium, kobalt, króm, mangán, nikkal, vas) rendelkezünk. Ha ellenben az ipari termelés expanziója az utóbbi évek növekvő ütemében tovább tart, akkor a krómon és a vason kívül már 50 év múlva kimerül minden jelenleg ismert és kiaknázhatónak tekintett érclelőhely.

A Föld mezőgazdaságilag megművelhető területe nem haladja meg a 3,2 milliárd hektárt. Ennek mintegy a fele — s természetesen a termékenyebb fele — máris művelés alatt áll. A többi termékennyé tételéhez és megműveléséhez hektáronként mintegy 1500 dolláros beruházásra — vagyis mintegy 2400 milliárd dollárra — volna szükség. Am még ha ezt a csillagászati összeget elő is lehetne valamikor teremteni, a mai szaporodás mellett ez is csak 2025-ig fedezné az emberiség élelmiszerszükségeit.

A szennyezés növekedési ütemét nem lehet pontosan előre látni. Tény azonban, hogy évszázadunk eleje óta a környezet szennyeződése átlag négyszeresen meghaladta az ipari termelés növekedését. Természetesen a szennyezést csökkenteni lehet, ám ez további nagy energiabefektetést igényelne. Más szóval a szennyezés nemcsak közvetlenül, hanem közvetve is hozzájárul a növekedés határainak eléréséhez. Ugyanez vonatkozik a fenti tényezők bármelyikére, mert valamennyi kölcsönhatásban van egymással.

Mindebből a Római Klub vezetői arra a következtetésre jutottak, hogy az egyedül lehetséges megoldás az exponenciális gazdasági és demográfiai növekedés lassítása, majd teljes megállítása, mert ellenkező esetben az emberiséget a nem nagyon távoli jövőben minden eddiginél súlyosabb és teljesen ellenőrizhetetlen gazdasági-demográfiai katasztrófa veszélye fenyegeti.

Anti-Malthus

Számos fogyatékosága miatt a Meadows-kutatócsoport világmodelljét a támadások pergőtüze érte. Kimutatták, hogy a kutatók nem egy ízben téves vagy elégtelen adatokat tápláltak be a MIT számítógépeibe, s így következtetések egy része is elhamarkodott és hibás. Az angol Sussex-egyetem egy kutatócsoportja ugyancsak számítógépeken ellenőrizte a Meadows-modellt. Munkájuk során kiderült, hogy csupán a szennyezés nagyságára vonatkozó adatok enyhe módosítása az eredményt teljesen megváltoztatja. Ezért a múlt év áprilisában közzétett *Anti-Malthus*-ukban a Sussex kutatói a Meadows-modellt matematikailag elfogadhatatlannak minősítették.

Közgazdászok, energiaügyi szakemberek, geológusok ugyanakkor arra mutatnak rá, hogy az emberiségnek jóformán egész történelme folyamán az éppen soron levő energiaforrás kimerülésével kellett számolnia, s tudatosan-tudattalanul állandóan új erőforrások után kutatott. Energiaforrásaink a tudomány fejlődésével folytonosan változtak, és változnak minden bizonnyal a jövőben is. S aligha vezethet járatlanabb és nehezebb út a jelen kőolajától a jövő magfúziós energiájához (melynek, tudjuk, az óceánok vize lesz a nyersanyaga), mint amilyen járatlan és nehéz volt az az út, amely az emberi és állati izomerőtől, a tüzfától, a víz- meg a szélenergiától vezetett el a maghasadásig. Nem is szólva a jövő olyan reményteljes „pihenő”-iről, mint a nap- vagy a geotermikus energia.

Más bírálók arra hívták fel a figyelmet, hogy az energiahordozók és az érc-tartalékok kimerülését nem lehet egy kalap alá vonni, mert míg az előbbiek használatuk során elégnak, a fémek — leszámítva a porlódás, füst, oxidáció okozta, aránylag csekély veszteségeket — megfelelő technológiával visszavezethetők az ipari körforgásba, s ez a recikláció egyúttal a környezet szennyeződését is csökkenti. A tartalékok kimerülését különben sem úgy kell érteni, hogy egy csapásra eltűnik minden érc, hiszen a földkéreg közeteinek érc-tartalma még sok ezer éven át biztosíthatja a szükségleteket. A közeljövőben mindössze a könnyen hozzáférhető ércek kimerülésével kell számolni. Tulajdonképpen már az utóbbi két évtizedben sem a lelőhelyek szaporodtak, hanem a tudományos módszereket alkalmazó fémkohászat mind szegényebb ércekből is egyre gazdaságosabban termelt ki fémeket, más szóval bővült az ércek tekinthető kőzetek száma. Ez a folyamat nem fog megállni a jövőben sem.

Sok kőzet csak nyomokban, vagyis tonnánként 1-3 grammos arányban tartalmaz ólmot, cinket, rezet vagy más színes- és ritka fémeket. De a tonnánkénti egy grammos előfordulás is kőzet-köbök méterenként kiaknázható 270 ezer tonna fémnek felel meg! Persze, az ilyen fajtájú kohászat aligha volna olcsó mulatság, de műszakilag nem lehetetlen. Amikor olcsónak vagy drágának minősítünk valamit, akkor lényegében az előállítására (kitermelésére) fordított energiára utalunk. Vagyis végső soron energiakérdés a fém is, az élelmiszer is, az ivóvíz is. S az új energiaforrások felkutatásában, kimunkálásában a tudomány még korántsem mondta ki a végső szót. Csakhogy a tudomány és a technika várható lehetőségeit Meadowsék egyáltalán nem vették figyelembe azzal a megindokolással, hogy nem lehet a pontosan előre nem láthatóra számítani, vagyis légvárakat építeni.

Mereven elutasították a Római Klub jelentését a harmadik világ országai is. Leopold Sédar Senghor, Szenegál Köztársaság elnöke például a következőket írta a párizsi *Preuves*-ben (1972. 12.): „Most, amikor a fejlett nyugati ipari államokban a növekedés határainak, a fejlődés káros következményeinek felismerése azt sugallja, hogy a túlélés érdekében ideje volna szabályozni az embernek a környezetéhez fűződő viszonyát, egyúttal azt is el kellene ismerni, hogy azoknak a népeknek, amelyeknek eddig nem állt módjukban fejlődni, ehhez igenis *joguk*

van.“ Csakhogy e népek fejlődését — folytatja előbbi fejtegetéseit az afrikai elnök — az inflációs folyamatok és a világgazdaság anarchikus gazdaságpolitikai irányzatai a legnagyobb mértékben gátolják. Az elmúlt évtizedben a szakadék a gazdag és szegény országok között tovább mélyült. A világ nyersanyag-export-termékeinek ára ugyanis — a kőolajtermékek kivételével — 37 százalékkal, az ipari kész- és félkész termékeké pedig 155 százalékkal drágult. Márpedig közismert, hogy a fejlődő országok exporttermékeinek 80 százaléka nyersanyag vagy forró égővi termék. Az áreltolódás következtében a fejlődő országok külkereskedelmi deficitje — a kőolajtermelő országok kivételével — 1967 és 1972 között megduplázódott, s a harmadik világ országainak adóssága meghaladta a 60 milliárd dollárt.* Mindez egy új gazdasági terv megteremtését teszi szükségessé.

Egy prognózis életre kel

Ennyi negatívum után bizvást elvárható lett volna, hogy a Meadows-modellt gazdái alapos revízió alá vegyék, s a számítógépekbe betáplált adatok korrigálása után a „fogyasztói civilizáció“-t — rehabilitálják. Mint ismeretes, nem ez történt. Aurelio Peccei, a Római Klub elnöke ugyan bejelentette, hogy olyan újabb modellek kidolgozásához láttak hozzá, amelyek a bírálatokat is figyelembe véve zónákra osztják fel a Földet, s árnyaltabban igyekeznek megvizsgálni az elkövetkező 25 év várható irányzatait, közben azonban a múlt év végén kitört energiaválság nyomán (ám korántsem pusztán ennek következtében!) a nyugati országok gazdasági fejlődése hirtelen megállt, sőt egyes helyeken visszaesett. Ezzel párhuzamosan az infláció félelmetes arányokat kezdett ölteni, a dolgozók vásárlóereje hónapról hónapra érezhetően csökkent, a munkanélküliek száma pedig Nyugat-szerte elérte a 8 millió főt. Mindez együttvéve általános félelmet és bizonytalanságot okozott. Természetesen senki sem merné határozottan állítani, hogy a hirtelen felszökő nyersanyagárak — amelyek közvetlenül előidézték a *stagflációt* felváltó *slumplációt* — és a Római Klub jelentése között szerves összefüggés van.

A nyersanyagok árának hirtelen emelkedése hosszú folyamat következménye, amelyben egyebek között szerepet játszott a nyugati hallgatolagos pénzhígítás, a mintegy 15 év óta megszakítás nélkül tartó ipari expanzió s az ebből eredő egyre növekvő nyersanyag-kereslet, közrejátszottak bizonyos politikai megfontolások (az 1973. októberi arab—izraeli háború ténye) és bizonyára még más tényezők is. De nem kétséges, hogy a Római Klub nagy visszhangot keltett jelentésének nem elhanyagolható szerepe volt annak tudatosításában, hogy a világ energia- és nyersanyagkészletei végesek, s jó lesz takarékosabban gazdálkodni velük. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a lélektani fogás, amellyel az OPEC-nek, az olajtermelő államok szervezetének sikerült aránylag könnyűszerrel elfogadtatnia a 400 százalékos áremelést. Az új árak bejelentését ugyanis, mint emlékeztetes, megelőzte a termelés tervbe vett havi 5 százalékos csökkentésének, valamint az Izraelt támogató államok ellen kimondott bojkottnak a meghirdetése. A félelem a tél küszöbén beköszöntő fűtőanyag- és hajtóanyag-hiánytól bénítóan hatott az elkényeztetett nyugati polgárra. Abban a nagy izgalomban, amelyet a gépkocsik sebességének és vasárnapi forgalmának korlátozása, valamint a benzinjegyek (vagy az ezzel való fenyegetés) váltott ki, példátlan áremeléseket lehetett jóformán észrevétlenül keresztülvinni.

Egyensúlyvesztés

De nézzük meg kissé közelebről a tényeket. Jó másfél évtized óta a fejlett nyugati országok gazdasága — aránylag csekély hullámzással — szüntelenül nőtt. A hatvanas évek 4,9 százalékos átlagos növekedési ütemével szemben 1972-ben a növekedés elérte az 5,8 százalékot, 1973-ban pedig a 6,8 százalékos rekordot. Természetesen ezen belül az egyes országok közt igen nagy eltérések voltak. Japán (mely gazdasági struktúrára szempontjából a Nyugathoz tartozik) növekedési üteme például hosszú éveken át 13 százalék körül mozgott, és sokáig igen gyorsan fejlődött Németország Szövetségi Köztársaság és Olaszország gazdasága is. 1974-ben a nyugati államok összesített gazdasági növekedését már csak 1,3 százalékra becsülték, ezen belül az Egyesült Államok bruttó nemzeti termékének

* Jóllehet a két évvel ezelőtti adatok már erősen túlhaladtak, a harmadik világ szegény és túlnépesedett országainak (Barbara Ward joggal nevezi ezeket az országokat „negyedik világ“-nak) a külkereskedelmi mérlege továbbra sem javul, hanem ellenkezőleg: romlik.

értéke 1973 októberéhez viszonyítva több mint 3 százalékkal visszaesett. 1975-re a prognózisok zérus növekedéssel számolnak.

A nyersanyagárak 1973 folyamán és 1974 első felében átlag mintegy 30-50 százalékkal emelkedtek, és ez még nem okozott volna különösebb gondot; viszont a kőolaj árának 1973 őszén történt 400 százalékos megrálgatása — mutat rá Dinu Dragomirescu az *Era socialistában* (1974. 20.) — „olyan méretű általános egyensúly-felborulást okozott, amilyenre még nem volt példa a nemzetközi pénzügyi életben”. Az olajimportra szoruló országok közül Japán, Franciaország, Anglia és Olaszország külkereskedelmi mérlege, mely hosszú évek óta aktív volt, 1974-ben összesen 17 milliárd dollár deficittel zárul! Az Egyesült Államok 1974. augusztus havi kiadástöbblete elérte az 1,1 milliárd dollárt, és a *Le Monde* értesülése szerint az 1975. évi hiány aligha marad 8-10 milliárd dollár alatt. 1974 végéig a fejlett ipari államok együttesen mintegy 40-50 milliárd dolláros deficitre készültek fel, s 1975-re a kiadástöbblet könnyen elérheti a 70 milliárd dollárt. Mindössze négy ország külkereskedelmi mérlege marad aktív: Kanadát, Belgiumé, Hollandiáé (az Északi-tengerben felfedezett kőolaj-lelőhelyeknek köszönhetően) és Németország Szövetségi Köztársaságé. Ennek folytán azonban természetesen a többiekre még súlyosabb nyomás nehezedik.

Az infláció 1974 első kilenc hónapjában valamennyi fejlett tőkés országban együttvéve elérte a 14 százalékot, szemben a hatvanas évek második felének 4,2 százalékaival és az 1973. évi 7,2 százalékkal. Differenciálva: Japánban az árak egy év alatt 25 százalékkal szöktek fel, Franciaországban a drágulás 14,5 százalékos volt, az Egyesült Államokban 12 százalékkal, az NSZK-ban pedig 7 százalékkal drágult az élet. Igaz, a bérek egyelőre még többé-kevésbé lépést tartanak az árak emelkedésével, de ez a circulus vitiosus áttörését csak még nehezebbé teszi.*

1929 fenyegető árnyéka

Mindez rendkívül kedvezőtlenül befolyásolta a különböző országok értéktőzsdéit. Londonban a bessz megközelítette az 53 százalékot, vagyis a részvények ma csak mintegy feleannyit érnek, mint 1973-ban. New Yorkban a valamennyi értékpapír és részvény árfolyamát jelző Down Jones-index az ősz folyamán kétszer is 600 alá szállt. Erre 12 év óta nem volt példa. Ezt követően egyes inflációellenes intézkedések bejelentése jó hatással volt a tőzsdére. De az árfolyamok továbbra is mélyen alatta maradtak az 1973. éviéknél.

A Nemzetközi Valutaalap nemrég megtartott washingtoni közgyűlésén Robert McNamara, a Világbank elnöke a helyzetet rendkívül aggasztónak minősítette. A nyugati gazdasági életben — mondotta — az elmúlt esztendőben olyan változások mentek végbe, melyeknek kihatásait még nem is lehet pontosan felmérni. „Csak háborúk és depressziók váltottak ki a maihoz hasonló felfordulást” — idézi a párizsi *L'Express* (1974. 1213.) a Világbank elnökét.

Számos gazdasági és pénzügyi szakember attól tart, hogy a jelenlegi pénzügyi válság könnyen az 1929-eshez hasonló katasztrófához vezethet; egy nagy gazdasági összeomlás serlemi esetre sem korlátozódnék egyik vagy másik tőkés országra, hanem alapjaiban rendítené meg az egész világgazdaságot. A jövőt illető félelmének adott kifejezést a két legújabb Nobel-díjas közgazdász is. Az osztrák Friedrich von Hayek szerint „minden nagy válságot infláció előzött meg, amely előbb vagy utóbb összeomláshoz vezetett”. A svéd Gunnar Myrdal sem kevésbé borúlátó: „A válságok csillagképe — mondotta — rosszabb minden területen, mint a modern időkben valaha is volt. Ráadásul a fejlett ipari országokat alássa az infláció, a kábítószerfogyasztás, a faji feszültség, a cinizmus és apátia...”

Sokan arra figyelmeztetnek, hogy ami a nyugati országokban egyelőre még csak kellemetlenség, félelem és bosszúság, az a harmadik világban elképzelhetetlen tragédiák árnyát vetíti előre. Ezeket az országokat, ahol az egy főre eső jövedelem mélyen alatta marad az évi 200 dollárnak, sokkal súlyosabban érintette a kőolaj árának emelése, mint a Nyugatot.

* Szemléletes példa az egyensúlymegbomlásra a cukor árának példátlan emelkedése. Az 1963 óta tartó bőséges kínálat tonnáként 70 dollár szorította le a cukor árát, s az alacsony ár egyeses következményeként világszerte szüntelenül zsugorodott a cukorréppával és náddal bevetett terület. Az olajáremelés nyomán támadt hirtelen kereslettel párhuzamosan az idén Nyugat-Európában emberemlékezet óta a legrosszabb cukortermés volt, a távol-keleti nádültetvényeken pedig tájfun pusztított. Mindez elég volt ahhoz, hogy a nyugati tőzsdéken a cukor tonnákénti ára 1500 dollárra, vagyis hússzorosára szökjön fel! Paradoxális helyzet állt elő: a francia fogyasztó kilónként 2 frankért vesz cukrot a kiskereskedőtől, ellenben egyes újjazdag olajmágnások a hajórakományzámba vásárolt cukor tonnájáért 8000 frankot fizetnek.

Megrendül-e a bizalom?

A nyugati közvélemény a jelenlegi válságot egyedül a kőolaj-drágulás terhére írja, pedig ez csak féligazság. Az eltűrt (mondhatnók: „betervezett”) pénzhígítás ugyanis — amint már többször említettük — úgyszólván hozzátartozott a háború utáni állami monopolkapitalista koncepcióhoz. Nem is lehetett volna másként, hiszen egyedül a „tágkeblű” hitelpolitika biztosította az örökös fokozott vásárlókedvet, és csak ennek révén sikerült felhalmozni a beruházásokhoz, a növekvő katonai kiadásokhoz, a külföldi segélyekhez stb. szükséges tőkét.

Csak hogy egy olyan rendszerben, melynek bonyolult és hajszálfinom struktúrája mind azt a célt szolgálja, hogy mindenki valamivel többet költsön, mint amennyit keres — mert ez kelti az állandóan fokozódó jólét illúzióját! —, és ahol ezért minden közintézmény és magánháztartás el van adósodva — a *bizalomnak* hallatlanul fontos szerepe van. Ezzel a Nyugat minden felelős politikai tényezője, minden bankárja és menedzsere tisztában van. A bizalom beláthatatlan következményekkel járó megrendülésétől tartanak a Wall Street bankárai is, amióta az elmúlt nyáron az NSZK-ban a Herstatt-bankház bukása a betéteseket legkevesebb 1,2 milliárd márkával károsította meg.

Természetesen könnyű volna azzal érvelni, hogy bizonyos értelemben a bankok többsége fizetéképtelen. Csak hogy kérdéses: fenn lehet-e huzamosabb ideig tartani a bizalmat olyan intézmények iránt, amelyek adott esetben „technikailag” fizetéképtelenek?

„A valóságban — jegyzi meg P. Fabra, a *Le Monde* pénzügyi szakírója (1974. október 22.) — nem ismerünk olyan történelmi korszakot, melyben a hitelek növekedését ne követte volna általános defláció, a kinnlevőségek többé-kevésbé kényszerbehajtása.” A bankapparátus azonban ezt az inflációnál is veszélyesebbnek tartja, mert hiszen köztudott, hogy a kisebb-nagyobb vállalatok tízezrei bankhitelekkel tartják fenn megingott egyensúlyukat, és hogy a csődöt elkerülik, hajlandók bármekkora kamat megfizetésére. Ezért szökött fel a kamatláb az újkori kapitalizmus történetében példátlan 12,5 százalékra. A hitelek esetleges megvonása ezernyi vállalat összeomlásával járna, és ezek természetesen magukkal rántanák a nagybankok és a mammutvállalatok egy részét. Láncreakció indulna meg, pontosan úgy, mint 1929-ben.

A hónap stratégiája

A megoldás lázas keresésének napjaiban hagyta el a nyomdát egyszerre több országból és több nyelven a Római Klub második átfogó számítógépes jelentése: *A hónap stratégiája*. Meadowsék globális és némileg elvont modelljével szemben az új jelentés szerzői — Mihajlo Mesarovič clevelandi (USA) és Eduard Pestel hannoveri (NSZK) professzorok — regionális modelleket alkottak, vagyis demográfiai, élelmezési, energiagazdálkodási és iparfejlesztési szempontból tíz nagy zónára osztották fel a földet, s megvizsgálták az egyes zónák várható fejlődését és az ebből eredő kölcsönhatásokat.

A régebbi bírálatokat figyelembe véve Mesarovič és Pestel igyekezett a *növekedés* fogalmát árnyaltabban meghatározni. A természet — írják — kétféle növekedést ismer: egy pusztán mennyiségi, exponenciális, rákos növekedést és egy szerveset. Az utóbbiban részt vevő minden egyes sejtnek sajátos szerepe van, és mind a fejlődés ütemét, mind mértékét az egyes szervek működése, végső soron az organizmus szükséglete határozza meg. *Zérus növekedés* csak akkor válna elkerülhetetlen szükségessé, ha az emberiség nem a szerves, hanem a rákos növekedés útján próbálna tovább haladni.

Elméleti jellegű megállapításaikon túl Mesarovič és Pestel professzorok konkrét „stratégiákat” dolgoztak ki a különböző válságok, elsősorban az energiaválság két-három évtizeden belüli leküzdésére. Grafikonjaik kimutatása szerint a nukleáris energia — a radioaktivitás növekvő veszélye miatt — nem jöhet megoldásként számításba. Ezért rövid távon „az egyetlen járható út az olajtermelő államokkal való szoros együttműködés”, középtávon jelentősen enyhítheti a válságot a szén föld alatti elgázosítása és cseppfolyósítása, hosszú távon pedig a napenergia fedezhetné a szükségleteket.

Mesarovič és Pestel „hosszú távú stratégiája” egy rendkívül figyelemreméltó elemet is tartalmaz. Szerintük a napenergiát felfogó, átalakító és továbbító berendezéseket a jelenlegi olajtermelő államoknak kellene — a fejlett ipari országok technológiai segítségével — a saját területükön megépíteniük. Erre földrajzi fekvésük igen alkalmassá teszi őket, másrészt biztosíthatnák magukat arról, hogy

országai gazdasági egyensúlya jelenlegi nyersolajforrásaik kimerülése után se boruljon fel. Ugyanakkor a berendezések megépítéséhez szükséges rendkívül nagyarányú beruházások révén elkerülhető lenne, hogy az ún. petrodollár-milliárdok tovább növeljék az inflációt és fokozzák a válságot.

Napirenden az élet minősége

Az olajbojkott egyéves évfordulóján Philippe Simmonot fájdó szívvel búcsúzott a *Le Monde* hasábjain (1974. október 5.) „az olcsó erőforrások korá”-tól, amellyel együtt „lezárult a gazdasági növekedés egy bizonyos stílusa, sőt végső fokon egy társadalmi [típus] is”.

Csak annyiban adhatunk igazat Simmonot-nak, hogy egy bizonyos stílus valóban lezárulóban van. Nosztalgiaja azonban, amellyel visszasiratja az olcsó kőolajat és nyersanyagokat, francia kifejezéssel a *bon marché* (szó szerint: jó vásárt), csak szubjektív szempontból érthető meg. Mert egyébként a nyersanyagok és ipari termékek árának kiegyenlítődése történelmi szükségszerűség, melynek előbb-utóbb feltétlenül be kellett következnie, és még korántsem befejezett folyamat. Ennek a folyamatnak kell megindítania — a remélhetőleg nem nagyon távoli jövőben — az afrikai, ázsiai, latin-amerikai nyersanyag (és nem pusztán kőolaj)-termelő országok gazdasági fejlődését, s kell elvezetnie az éhség, elmaradottság s az ezekből eredő társadalmi és demográfiai következmények leküzdéséhez.

Ugyanakkor az új nyersanyagárak *vitális asszimilációjára* — a fejlett iparú országok kisebb-nagyobb megrendülése árán — éppúgy sor kerül majd, ahogy néhány évtizeddel ezelőtt kiegyenlítődt az ipari és mezőgazdasági termelvények ára (az utóbbiak javára), ahogy napjainkban kellően megbecsülik az évszázadokon át semmibe vett kézműves munkát, vagy ahogy végső fokon a monopolkapitalista rendszer is képes volt megtanulni azt az igazságot, hogy 10-12 órás munkaidő plusz erőszak *nem egyenlő* magas munkatermelékenységgel.

Az árkiegyenlítődé, nem kétséges, lassítani fogja, talán meg is állítja a Nyugat gazdasági expanzióját; s hogy ezért a fogyasztói társadalom polgárát „kárpótolják”, egyes kormányok máris ügyes lélektani fogásokhoz nyúlnak. Hogy egyebet ne említsünk, Franciaországban *életminőségügyi* miniszteri tárca létesült, külön környezetvédelmi államtitkársággal.

Minden bizonnyal sokat hallunk majd a jövőben a „posztindusztriális társadalom” ideológusaitól arról, hogy mit tett ez a társadalom az élet minőségének megjavítása, a piacon be nem szerezhető javak biztosítása érdekében. Lehet, hogy valójában tesznek is majd valamit, hiszen igazán nem kevés a tennivaló. Annyi azonban biztos, hogy *az a korszak, amelyben az anyagi javak, a munkaerő, a szellemi értékek okatlan pazarlása a közjólét illúzióját keltette — lezárult.*

Semlyén István

Energiaellátás ma és holnap

Tavaly október óta új erővel merült föl az energiaellátás egyébként nem újkeletű problémája, és azóta kikristályosodott a tudat, hogy az energiagazdálkodást mint a gazdasági és társadalmi fejlődés alapvető tényezőjét biztosabb alapokra kell helyezni mind nemzeti, mind nemzetközi vonatkozásban. Az 1973 végén kirobbant válság nem nyersanyaghiányból származott, hanem lényegében ellátási és árkrízis volt, számos gazdasági, politikai vetülettel; ennek eredményeképpen a gazdasági körök figyelme hatványozottan fordult az energiahordozók, nyersanyagok termelésének és elosztásának helyzetére és jövőbeli kilátásaira.

Ezt a gondot fejezte ki az ENSZ közgyűlésének 1974. áprilisi rendkívüli ülészaka, amely a természeti erőforrások kitermeléséből és értékesítéséből kiindulva megvitatta a gazdaságfejlesztés, a nemzetközi kereskedelem és pénzügyi rendszerek átértékelésének, a fejlődő országok és a fejlett államok közötti gazdasági szintkülönbség csökkentésének kérdéseit. Ezek a problémák természetesen összefüggnek, mert mind az erőforrásokban gazdag országok készleteinek önnön érdekeiknek megfelelő felhasználása, mind a nyersanyagban szegény országok folya-